

Framsteg, bakslag och paradoxer

Titeln *Kvinnoarbete i Europa, 1789-1950* kan ge intrycket av att det är enbart kvinnor som blir behandlade. Boken är en beställning från det tyska förlag Fischer - en i en serie många böcker om Europas historia. Jag hade nog hellre sett att underrubriken som är *Genus, makt och arbetsdelning* hade stått överst.

Att jag en gång i tiden blev intresserad av frågan om varför kvinnor arbetar med vissa saker och män med andra har en personlig bakgrund. Jag höll på att utbilda mig till arkeolog och hade redan god kompetens efter flera somrars utgrävningar runt om i Sverige. Skeppet Vasa skulle grävas ut och jag ville gärna vara med i grävarlaget. Men jag antogs inte. Det var ett stort fel på mig. Jag var kvinna. Det fanns inte toaletter för kvinnor fick jag veta; och man skulle bli smutsig. Det tycker inte unga kvinnor om. Fick jag veta. Duschar fanns inte heller. Jag skulle få gå smutsig hem. (det är ca 1962, borde kolla) Tio unga män -. några med betydligt mindre erfarenhet av utgrävningar än jag -. valdes ut. Och jag lämnade arkeologin. Det är klart. Och jag började fundera, surt, över *varför* kvinnor bara fick utföra vissa arbeten och män så lätt fick de arbeten som verkade roligare. Det var likadant på Sveriges television där jag sedan arbetade inom tekniken i åtta år. Vi togs in en grupp på drygt 10 unga personer och fick utbildning och praktik som filmklippare, eller filmredigerare som vi hellre kallade oss. Killarna avancerade. Inte jag. Och ändå fanns där toaletter för båda könen. Varför är det så här? Frågan är verkligen inte bara personlig utan i högsta grad allmängiltig.

Ska jag vara ärlig så har jag inte än idag ett **enkelt** svar på VARFÖR. Ändå har jag forskat om detta i många år. "**Varför** är det en majoritet av kvinnor i vårdröken, som är dåligt betalda??" Den frågan - den omöjliga frågan - kan jag ibland få av en ung flicka, till exempel, som sedan lite desperat lägger till "Varför väljer kvinnor de lågbetalda arbetena ; det är ju man själv som väljer sitt jobb!"

Vad ska jag svara? Väljer vi själva? Jag fick i alla fall inte välja att gräva ut skeppet Vasa. Våra, kvinnors, val är begränsade. Mäns val och också begränsade, av olika omständigheter, men där är själva begränsningen mindre beroende av kön.

Nej, det är svårt att svara på **varför** kvinnor särbehandlas på arbetsmarknaden när det finns så många dugliga och välutbildade kvinnor och lika svårt att förklara varför det inte heller blir ekonomiskt kompenserade för sina insatser, sina utbildningar, sina kunskaper och sitt ansvar på de viktiga områden där många kvinnor arbetar. Men det går att kartlägga **hur** förändringarna har gått till under de senaste århundradena. Och utan tvekan - det **har** gått framåt för kvinnor men under en massa märkliga villkor, oftast i motvind - och kvinnor har ofta ställts i helt absurda situationer där vad de än har gjort har ansetts som lite märkligt, lite fel.

Kvinnor har fått se **framsteg, bakslag och paradoxer** när de försök arbeta för lön utanför hemmet. Det blev i och för sig nödvändigt att göra,

när allt mer av samhällets resurser fördelades just med hjälp av pengar och arbeten förlades utanför hemmen.

Framstegen - låt oss se på dem.

Kvinnor har uppnått viktiga rättigheter, främst politiska, under 1900-talet. Jämlikheten har ökat men är långt ifrån uppnådd. I den här boken framhåller jag att dagens ojämlikhet har sin tyngdpunkt på arbetsmarknaden och i uppdelningen av arbeten i "kvinnligen" och "manliga" -- både de betalda och obetalda arbetena. Denna **genusarbetsdelning** utgör grunden för mäns övertag och tolkningsföreträde, av historia, verklighet och relationer.

Ingenstans finns kvinnor "som män" på arbetsmarknaden - vi är där värderade och placerade utifrån en norm om hur lönearbetande kvinnor bör vara och vad de ska göra. Normen förändras ständigt liksom kvinnligheten men den har ännu inte sammanfallit med den manliga normen . Kvinnor ska följa utsagda uppförandenormer; de ska var "kvinnligen" som snickare, som statsråd, som chefer, som läkare och sjuksköterskor, som civilingenjörer och som lärare i teknik. Kvinnligheten har sin samhälleligt konstruerade norm, som hänger med vårt biologiska kön, hur vi än försöker skaka den av oss. Den är en samhällelig norm.

Det går därför inte att tala om kvinnors lönearbete utan att öppet eller tyst jämföra med mäns - vi lever ju vid sidan av och ofta dessutom tillsammans med varandra. Över historisk tid kan man se att "det *inte* finns en naturligt arbetsdelning mellan män och kvinnor. Istället kan man tala om en fortgående "social konstruktion" av "det kvinnliga" eller "det manliga" i arbetslivet, av en genusarbetsdelning.

En jämlikhet i arbetslivet skulle uppnås om arbete kunde värderas (sjukvården och allt omsorgsarbete) **och fördelas** (så att kvinnor kunde bli tekniker utan att det var en massa ståhej och förvåning, för att inte säga diskriminering) **utan hänsyn till det biologiska könet på den som utför det. Det har hittills sällan skett.**

I boken tar jag upp framstegen, bakslagen och de paradoxer som kvinnor har mött. Paradoxerna, motsägelserna, dubbelheten är mest dramatiska och djupgående.

Att skriva om hela Europa var en utmaning, egentligen en omöjlighet, men jag har försökt. Det är lika bra att erkänna det; jag har bara skrivit om vad vi kan kalla Västeuropa, ungefär den europeiska unionen. Det är inget politiskt ställningstagande från min sida varken för att det skulle finnas en speciellt europeisk identitet eller för den europeiska unionen som sådan utan ett helt praktiskt val. Jag orkade inte med fler länder och kunde inte tillräckligt många språk. Att skriva om många länder -- det betyder att man måste välja vinklingar/ aspekter på det som ska framhävas -- jag betona **likheterna** mellan de västeuropeiska länderna och tar knappast upp **skillnaderna**, fast de finns.

Inte heller har jag skrivit om allt kvinnoarbete som utförts - långt ifrån. Det ryms inte på 200 sidor. Jag har inte ens tittat på allt avlönat arbete

utan undersökt hur just genusarbetsdelningen, att kvinnor och män gör olika arbeten, har kunnat hållas kvar trots alla paradoxer detta har gett upphov till.

Kvinnors arbete för lön ökar numera i Europa och i världen. En annan tendensen löper parallellt. Män lönearbetar i flera europeiska länder idag *mindre* än för tjugo år sedan, både om vi räknar individuella mäns arbetsdagar eller andelen män i den s k arbetskraften. **Alltså** - när det gäller mäns och kvinnors deltagande i lönearbete **tycks skillnaderna vara på väg att minska**. Lönearbetets utbredning under 1900-talet har definitivt gett kvinnor större oberoende av män än de hade på 1800-talet och det får ses som ett framsteg för det personliga ansvaret.

Kvinnor får idag oftare betalt för arbeten de tidigare utförde utan betalning inom hushållet. Samtidigt har nya arbetsområden klassificerats som "kvinnliga". Det leder över till **genusarbetsdelningen**, i vilket förhållandet mellan kvinnor och män **inte på samma sätt enkelt utjämnas**. Ännu får kvinnorna de mindre eftertraktade jobben, de s k kvinnliga arbetena och män har generellt lättare att komma upp i hierarkin på olika arbetsplatser.

Men - och det är också ett tema i boken - genusarbetsdelningen är *minst av allt regelbunden och förutsebar*. Överlappningar har funnits och arbetsuppgifternas fördelning på kvinnligt och manligt kan i varje given situation inte sägas ha varit eller vara mer än "tills vidare". Temporär. Individuer har brutit gränserna för uppdelningen av arbeten efter biologiskt kön.

Genusarbetsdelningen är i varje samhälle knuten till kulturella och ideologiska värderingar av "kvinnligt" och "manligt". Högre status är knuten till manliga än till kvinnliga arbeten. Och s k kvinnliga arbeten har kunnat utföras och utförs än idag av män; män har kunnat vara tjänstefolk, män har kunnat städa och sopa. Men män som utfört kvinnogöra har ringaktats. De har varit marginaliserade män, idag ofta invandrad arbetskraft med dålig utbildning eller avvikande utseenden. Att byta kultur kan för en man innebära att bli behandlad lika dåligt som en inhemsk underklasskvinna på arbetsmarknaden i det nya landet. De emigrerande kvinnorna hamnar längst ner av alla på lönearbetsmarknaden, dubbelt segregerade av kön och etnicitet/ras.

Till historien och boken

Boken spänner över tiden från franska revolutionen och fram till 1950-talet. Franska revolutionens viktiga krav på "frihet, jämlikhet och broderskap" löd från börja "frihet, jämlikhet eller döden" och var två absoluta krav, vilket det tredje "eller döden" underströk - det tredje ledet var länge osäkert och utbyttes mot andra. Till slut fastnade revolutionen för en positiv lösning; till "frihet, jämlikhet" lades "...och broderskap". Kvinnor blev lagligen uteslutna ur friheten och jämlikheten den gången i slutet på 1700-talet, fast de kämpat för sin delaktighet. Men tanken på jämlikhet var väckt och många (både kvinnor och män) skulle efter den tiden gång på gång påminna om och kämpa för att också kvinnor skulle få bli medborgare på samma villkor som män.

Och det har skett **framsteg** i relationen mellan kvinnor och män under de 200 åren som gått sedan dess i Europa! Kvinnor har kämpat för och fått viktiga rättigheter, främst politiska. Därtill finns det lagligt stöd för kvinnor - också de gifta - att äga och lönearbeta, det har införts förbättringar av äktenskapslagstiftningen med rätt till skilsmässa; de sexuella rättigheter har blivit bättre; se på förbättringar i abortlagstiftning och rätt till preventivmedel, även om allt på detta område inte har omfattat alla europeiska länder och den katolska kyrkan är en broms. På 1800-talet hade en äkta man lagligt stöd för att slå sin hustru och använda hennes pengar, ofta t o m all gemensam egendom.

Framstegen i arbetslivet har bestått av bättre utbildning och möjlighet att utöva allt fler yrken men ofta med fördröjningar och i en praktik som varit långt efter lagar och vad som sägs med läpparna. "Visst är kvinnor jämlika men ..." - bakslag har ofta följt på framsteg.

Vilka har **bakslagen** varit? Erövrade rättigheter har en tendens att följas av praktiska bakslag, en rekyl. Det går att se sådan bakslag som en bestraffning för att en rättighet. Rösträtten är ett exempel på detta; kvinnor fick politiskt rösträtt i början av detta sekel i Sverige och i flera stora länder i Europa; men först efter **andra** världskriget i flera andra länder. Och bara helt nyligen fick kvinnor rösträtt i den schweiziska federationen. Efter att kvinnor fått den formella rätten till politiskt medborgarskap verkar det ta minst 50 år innan de får en större plats i den praktiska politiken. Och, vilken kvinnors verkliga makt är, diskuteras ännu livligt, även i de skandinaviska länderna. Ett annat exempel kan vara aborträtten, som idag är hotad på många håll i Europa; lagstiftning som gett kvinnan rätt att bestämma över sin egen kropp har fått stå tillbaka för andra lagar som inskränkt tidigare rättigheter, t ex i Tyskland efter sammanslagningen, efter die Wende. Våld mot kvinnor är visserligen på flera håll formellt olaglig men kvar lever som en sedvaneutövning bland män som gör att vissa män tycks falla tillbaka på gamla tiders rätt till "husaga" när det uppstår kris i familjlivet.

Bakslagen syns naturligtvis också i arbetet och blir kopplade till framstegen till **de paradoxer** som jag tycker det kommit på kvinnors lott att lösa.

Låt oss gå till början av 1800-talet då den riktning som kallades för "romantiken" tycktes se lovande ut för kvinnor. Den nya kärlekssyn ansåg att de älskande borde smälta samman till kropp och själ, främst själ, i en innerlighetens parrelation. En mild manlighet och en självständig kvinnlighet odlades. Några kvinnor kunde få nytt spelrum som litterära värdinnor i de s k salongerna. Men kvinnan var och förblev natur och mannen blev mer än någonsin kultur, en förfinad och känslig kultur. Kanske kan romantiken ses som en period under vilken män utvidgade sina möjligheter för känslomässig utveckling utan att ge kvinnor tillåtelse att överskrida in på det "manliga" tänkandets domäner? De som tog sig den friheten hade det tufft.

De var också decennier när det radikala missnöjet jäste hela Europa. Spanska kvinnor var politiskt aktiva i de folkliga revolter som ägde rum på 1830-

talet. För att få slut på deras medverkan förbjöds kvinnor 1835 att mötas på gator eller delta i protester. Alla kvinnor som trotsade förbudet skulle behandlas som prostituerade och bestraffas enligt en lag som gällde promiskuitet. Just kvinnors protester upplevdes tydligen som mer provocerande än mäns. Att de jämfördes med prostituerade visar på det stora förakt som visades **alla** kvinnor som visade sig ensamma på gatan eller ville delta i offentliga angelägenheter. Detta förakt drabbade också de kvinnor som tog industriarbete, liksom det visades kvinnor som arbetade inom handeln, för hundra år sedan. Arbeta utanför hemmet ansågs i sig som degraderande.

Kvinnor som tog lönearbete -- vilket var nödvändigt för kvinnor i arbetarklassen -- hamnade de i paradoxala situationer på grund av förväntningar på att de skulle vara ekonomiskt beroende av sina män, av en familjeförsörjare. Och att de skulle ta hand om sina barn. Kvinnor eller flickor fick inte tillgång till några lärlingsplatser och befann sig i en paradoxal knipa mellan behov av arbete och brist på utbildning. Deras lösning (för långt ifrån alla kvinnor hade en försörjare) blev att bjuda ut sitt arbete billigt, billigare. Kvinnor som förut varit sina äkta mäns medhjälpare och bidragit till familjeinkomsten inom ett system där individuella löner inte fanns för familjemedlemmar, blev ett hot mot mäns inkomster. Det fick de fackligt nyligen organiserade männen emot sig. Så kvinnor fick skämmas för att de tjänade pengar; de skulle helst dölja det och göra det på tider och platser som inte syntes för mycket, de fick inte vara stolta över att de tjänade pengar och de borde inte konkurrera med män.

Att kvinnor varit och var lägre värderade juridiskt sett och underordnade sin far eller man och att de dessutom inte haft någon separat och avgränsad lön inom ett familjeföretag, gjorde att de kunde fås att arbeta för lägre löner än män. Arbetsgivarna var inte sena att utnyttja detta.

De organisationer som arbetare slöt sig samma i, var för det mesta helt och hållet fientliga till kvinnors lönearbete. Låt mig ta ett exempel från Frankrike. Pierre-Joseph Proudhon skulle där för lång tid framöver negativt påverka den franska fackliga rörelsens kvinnosyn. Han är idag mest känd för att ha myntat uttrycket "egendom är stöld". Han hade många beundrare. Enligt honom borde alla relationer mellan människor grundas på avtal mellan likvärdiga parter - då blev staten obehövlig. Han var alltså anarkist och det låter väl radikalt. Men på ett område var han strängt konservativ och emot avtal mellan likar; inom familjen skulle fadern styra och hustru och barn underordna sig. Hans syn på kvinnans roll var enkel; hon skulle vara verksam inom hemmets väggar. Allt annat var en totalt fel. Han skrev boken *Pornocratie ou la femme dans le temps moderne*, (sv ung Pornokratia eller kvinnan under modern tid) 1860. Pornokrati betydde ungefär "skökövalde" (porno är latin för hora). Och enligt honom skulle samhället förvandlas till ett vedervärdigt skökövalde om kvinnan lämnade sin egentliga uppgift som hushållerska och husmor, lämnade hemmet och lade sig i hur samhället sköttes.

Hans tankar fick starkt stöd hos den franska arbetarklassens män och påverkade deras syn på kvinnor lönearbete och fackliga organisering. Ändå

tvingades många kvinnor av nöd att arbeta för sin och sina närmastes försörjning.

Kulmen på paradoxer för kvinnors arbetsvillkor nåddes under decennierna 1870 till första världskriget. Kvinnor fick möjligheter, framtogs andra möjligheter, tog sig friheter och inskränkte själva sina möjligheter. Det var en tid i vilken genus, dvs förhållandet mellan kvinnor och män, var under livlig omkonstruktion. En manlig idéhistoriker har kallat perioden för "en kris för maskuliniteten" medan en kvinnlig historiker talat om en "genuskris". En av de viktigaste paradoxerna var de nya och nygamla formerna av *arbetsdelning mellan kvinnor och män*.

Ny teknik, nya maskiner, orsakade spänningar. Motsägelsen vid förra sekelskiftet var att kvinnor tämligen ofta sattes till arbete vid maskiner, men nästan aldrig tilläts arbeta vid maskiner som gav hög status. Män påstods vara bättre på att handskas med komplicerade maskiner, speciella maskiner, verkligt svåra maskiner. Kruket ligger i att det inte fanns något karakteristiskt särdrag för en maskin som i sig kunde bli bestämmande för om det skulle vara "manligt/avancerat och komplicerat" eller "kvinnligt/lätt". För varje ny teknisk uppfinning eller förbättring som innebar en avsevärd förändring, måste en ny definition av maskinen göras för att fastställa maskinens genusstatus. Och - resultatet kunde i vissa fall bli olika i olika länder trots att det gällde samma maskiner. Och resultatet kunde också skifta med tiden i samma fabrik. En maskin kunde i en tid anses komplicerad medan samma maskin i en annan tid var lämplig för kvinnor att sköta.

Paradoxerna fördubblades onekligen när maskiner infördes. Vissa maskiner, som de prestigefyllda ångmaskinerna, betraktade män som eftertraktansvärda att monopolisera. Men detta var långt ifrån fallet med alla maskiner vid alla tider. Maskinens "genus" var instabilt.

Kvinnors underordning under män -- med fokus alltmer i arbetet -- blev rekonstruerad genom att arbetsuppgifter stängdes för kvinnor medan andra öppnades men bara på vissa villkor och inom ramar som bestämdes av lagar, arbetsgivare, fackföreningar och av kvinnors egna medverkan och självidentifiering.

Uppfattningar av "kvinnligt" och "manligt" blev omvandlade till verklighet. En paradox var att detta skedde samtidigt som kvinnor fick nya rättigheter.

--- övergång ---

För kvinnor i den begynnande **kvinnorörelsen** orsakade den nya naturvetenskapliga världsbilden problem. Hur ställde sig den moderna vetenskapens uttolkare till kvinnors krav på politiskt inflytande och rösträtt, och till kvinnors önskan om utbildning och deltagande i avlönat arbete utanför hemmet? De socialdarwinisterna avrådde från jämlikhet mellan könen.

Socialdarwinismen var den moderna naturvetenskapliga läran på modet och läran om samhället enligt vilken människan blev alltmer civiliserad. I civiliseringsprocessen ingick **ökade skillnader** mellan kvinnor och män. Detta, menade man, kunde lätt bevisas genom att man studerade kvinnor ur

medelklassen -- den progressiva klassen på väg uppåt -- och jämförde dem med kvinnor från de arbetande klasserna. Arbeterskor kunde uppenbarligen arbeta i tunga arbeten. Det kunde inte överklasskvinnor som var veka och svaga. Klass- och rasskillnaderna blev genom denna förståelse av civiliseringen naturlig; kvinnor kunde exploateras hårt i den nya industriarbetena eller i de borgerliga hemmen som tjänstefolk, utan att detta ruckade på uppfattningen om kvinnor som svagare än män.

Att arbetarklassens kvinnor arbetade med tunga jobb, bar ved och sköljde tvätt i öppna vakar på vintern, kunde inte räknas till deras fördel. Tvärtom visade deras uthållighet på en lägre position i den naturliga utvecklingskedjan. Om de **inte** orkade arbeta hårt, fick de dra sig fram halvsvaltande. Paradoxen ligger i öppna dagar. En arbetarkvinna var inte någon civiliserad kvinna eftersom hon orkade så mycket; men om hon inte orkade var hon lat. Ingen vårdade hennes kvinnliga bräcklighet, eftersom hon var född i fel klass. Hur rasism, sexism och nedvärdering av de lägre klasserna ingick i en total helhetssyn på den mänskliga utvecklingen märktes tydligt i kolonierna. S k infödda kvinnor var nästan jämlika sina män, båda var nämligen lika lågt utvecklade, enligt socialdarwinismen. Enligt den naturlag som ledde mänsklighetens utveckling, skulle nämligen kvinnor bli mindre och mindre kapabla att utföra tungt arbete och framförallt sämre på att tänka klart och logiskt. Det var dock ingen som drog den möjliga slutsatsen att om utveckling gjorde kvinnor mer ologiska, borde arbetarklassens kvinnor vara mer logiska än medelklassens kvinnor. Paradoxerna som detta tänkande inneslöt i sig blev ofta inte ens upptäckta.

Socialdarwinismen, den moderna naturvetenskapen och de nya läkarutbildningarna försatte kvinnor inom den begynnande kvinnorörelsen och intellektuella kvinnor i en paradoxal situation. Hur skulle de kunna tolka den utan att själva nedvärdera sin tankeförmåga? Det fanns olika lösningar:

Några tog till sig den moderna tolkningen av hur människor utvecklats "från apor" men hävdade att insikten om detta inte behövde stå i motsatsställning till kvinnoemancipationen. En av de mest framstående var fransyskan Clémence Royer, som översatte och introducerade Darwin för fransk publik. Hon var feminist och till exempel ordförande på *Le Congrès général des Sociétés féministes* (sv De feministiska föreningarnas samlade kongress) 1892, där ordet "feminist" blev internationellt lanserat. Kongressen ville ha jämlikhet i allt som rör kvinnor och män. Clémence Royer var liberal. Hon ansåg inte -- i motsats till andra evolutionister -- att kvinnor borde undvika samhällsfrågor och ägna sig åt barn och hem. Tvärtom var hennes åsikt att de samhällen skulle gå under i "kampen om överlevnaden", som **inte** förstod att tillvarata kvinnors kompetens och förmåga. Clémence Royer krävde samma lagar på arbetsmarknaden för kvinnor och män och politisk rösträtt. Socialdarwinismen behövde alltså inte i sig leda till ett ställningstagande för asymmetriska relationer mellan könen.

Men olikheterna borde betonas tyckte istället den svenska kulturpersonligheten och socialdarwinisten Ellen Key. Hon anklagade kvinnoaks-

kvinnor för att uppmuntra ett "missbruk av kvinnokraft" när de arbetade för att manliga verksamhetsområden skulle öppnas för kvinnor. Det fanns nämligen biologiskt "naturliga arbetsområden för kvinnor" och därför borde kvinnor inte tävla med män på något område. Kvinnor var **skapade** för att inta underordnade positioner, medan män var kreativa och hade ledarskapskvaliteter. Om -- och detta ansåg hon var en fara -- kvinnor inte utvecklade sin "moderlighet" skulle samhällets harmoniska balans skadas. Hennes bok *Barnets Århundra* kom ut precis år 1900 och gjorde henne berömd i hela Europa och framförallt i Tyskland.

Den radikala och betydligt äldre tyska författarinnan Hedwig Dohm, utnämnde Ellen Key till "antifeminist" på grund av hennes åsikter om att kvinnornas arbetsmarknad borde förbli begränsad. Dohm trodde på kvinnors kapacitet och såg samhället, inte naturen, som hindret för kvinnans frigörelse. Hedwig Dohm hade redan på 1870-talet krävt rösträtt och ekonomisk självständighet för kvinnor i Tyskland. Hennes vassa penna tillhörde de radikalaste i kvinnosakskretsar. Hon gycklade gärna med talet om kvinnans särskildhet och "moderlighet".

Ellen Keys och Hedwig Dohms personliga liv var paradoxala i förhållande till deras åsikter. Ellen Key, som ansåg att kvinnans främsta uppgift var moderskapet och att kvinnan inte var lika intellektuellt begåvad som mannen, levde ogift och utan barn. Hon var en berömd skribent och talare, som gärna uppträdde inför publik och for på föreläsningsturnéer. Hedwig Dohm levde helt annorlunda. Privat hade hon gift sig tidigt och fostrat fem barn, hon vägrade under hela sitt liv att tala offentligt och var en försynt kvinna som levde stillsamt i kretsen av sin familj.

Hur ser sambandet ut mellan vetenskaplig ideologi och den praktiska verklighet människor får forma sina liv i? Det är en av de svåraste frågor en historiker har att besvara. Genom lagstiftning eller starka intresseorganisationer går en påverkansmöjlighet från tankar och visioner till verkligheten. Tolkningar som görs av vad som sker utgår från värderingar och ideologier, vilka i sin tur formar krav, institutioner, organisationer och samhällspraktik. Att överskrida gränser eller sätta upp gränser för alla eller några ingår i människors samhällsbyggande.

Socialdarwinismen hade effekter. Dess anhängare ansåg att hemmafruar innebar ett steg uppåt på civilisationsstegen för mänskligheten. Inte undra på att arbetarklassens män blev oroliga och hellre såg sina hustrur hemma än på fabriken 10-12 timmar per dag. De ville räknas som civiliserade och dessutom gärna passas upp hemmavid. Inte undra på att kvinnor som utbildade sig till läkare eller advokater valde att förbli ogifta. Och många kvinnor anslöt sig till uppfattningen om kvinnor som komplement till män i en tid när omsorg om barn och äldre måste utföras inom familjen och hushållsarbetet var tungt och arbetskrävande.

Vad som är mest intressant med årtiondena omkring 1900 var de snabba kasten i relationer mellan kvinnor och män på arbetsplatser, förändringar i vad som kallades för mans- eller kvinnoyrken, och de ökade möjligheterna för kvinnor att komma in på tidigare "manliga" arbetsområden.

Samtidigt sattes en mängd ideologiska obstruktionsprocesser in, som vi har sett och ledde till något som kunde kallas ett könskrig inom vissa områden. Under årtiondena kring 1900 var många arbeten på väg att bli feminiserade. Andra genomgick en maskulinisering. Till exempel blev kontoren feminiserade medan mejerskeyrket blev maskuliniserat.

Med en grov generalisering - och vad kan en bok som denna göra annat än försöka dra sådana linjer om utvecklingstendenser - kan man hävda att fram till år 1900 var genusarbetsdelningen i gungning, osäker, med öppningar och sprickor under inflytande av industrialiseringen och urbaniseringen -- och även påverkad av det äldre maktförhållandet inom familjen. Efter 1900 blev den igen rigidare, **motståndet mot jämlikheten på arbetsmarknaden blev större medan kvinnor samtidigt uppnådde rösträtt och större rättigheter i äktenskapet.**

Detta kan man hoppa över:

Ett exempel kan vara typografyrket. Där uppstod en tävlan om arbeten mellan kvinnor och män, som blev likartad i flera europeiska länder.

Problemen började när tryckeriägarna anställde kvinnor i ett yrke som varit förbehållet män, därför att branschens expansion gick hastigt -- allt fler läste allt mer. Kvinnor begärde lägre löner än män. Men för kvinnorna var lönerna bra eftersom de låg högre än vanliga kvinnolöner. Kvinnorna utförde i stort sett samma arbeten som männen som typografer och lärde sig arbetet ganska fort. Kanske blev de mer specialiserade eftersom de inte hade fått gå igenom den träning som lärlingar, dvs pojkar, fick. Flickor antogs inte som lärlingar, det bestämde de manliga fackföreningarna eller yrkessammanslutningarna. Att förvägra kvinnor utbildning var en beprövad exkluderingsmetod.

För att demonstrera de motsägelsefulla relationerna som utvecklades kring detta gamla hantverksyrke när det sakta mekaniserades, använder jag mig av vad som hände i Kristiania, Norges huvudstad. Den norska typografföreningen gjorde under 1870- och 80-talen försök att få bort kvinnorna helt från sätterierna. De försökte använda sina goda relationer till arbetsgivarna och påpekade för dem att vissa tryckerier konkurrerade illojalt genom att anställa billigare kvinnor. Om typografer och arbetsgivare gemensamt beslöt att utesluta kvinnor skulle löner och priser kunna hållas uppe. Alla, dvs alla män, skulle tjäna på det. Men tryckeriägarna gick inte att övertyga nu när de funnit en god och **billigare** arbetskraft. De manliga typograferna misslyckades i att skapa en allians med sina arbetsgivarna riktad mot kvinnorna.

Typograferna anklagade kvinnorna för att sänka lönenivån även för män. De påstod att kvinnor i längden skulle visa sig olönsamma eftersom de inte hade mäns allroundkunskaper och de skulle bli sjuka av yrket. Tuberkulos och blyförgiftning var vanligt bland typografer. Kvinnornas moral skulle till råga på allt bli förstörd och de skulle inte kunna utföra sina uppgifter som maka och mor. Men arbetsgivarna blev inte imponerade av argumenten och kvinnorna blev kvar.

I en strejk för högre löner som den manliga fackliga organisationen anordnade 1889 deltog naturligtvis inte kvinnorna. De fick ju inte organisera sig med männen. Strejken misslyckades och facket insåg att ingen kamp kunde längre vinnas utan kvinnorna. Då, men först då, ändrades den fackliga strategin -. kvinnorna skulle organiseras. Att kvinnor uppträdde som konkurrenter till män var inte längre deras fel, påstod de fackligt organiserade männen, utan det kapitalistiska systemets som utnyttjade dem mot männen. Egentligen stod kvinnorna och männen på samma sida, arbetsgivaren på den andra, var männens nya argumentering. Men kvinnorna var svårorganiserade eftersom de hade svårt att lita på männen efter den tidigare offentliga smutskastningen. Med tvekan lät de sig organiseras under 1890-talet.

1896 hade männen utan att höra kvinnornas åsikter, krävt att kvinnor och lärlingar skulle ha kortare arbetstid än de manliga typograferna. I protest bildade sätterskorna en egen förening, Sätterskornas Klubb, dock inom den manliga. Den antog ett principiellt uttalande om jämlik behandling: " ... vi ber om att få behålla den för manliga och kvinnliga sättare gemensamma arbetstiden, då en begränsning, som till exempel skulle förbjuda oss kvinnliga och inte de manliga sättarna att arbeta övertid, skulle medföra, att vi fick svårigheter att finna arbete."

Paradoxen som kvinnorna fick inlåta sig i för att stärka sin arbetsrätt är uppenbar. De ville ha **samma** arbetstider för att inte bli mindre attraktiva som arbetskraft men de ville **behålla sina lägre** lönerna, också det för att förbli konkurrenskraftiga. Så länge de **inte fick utbildning** som lärlingar, varför skulle de kräva en jämlikhet i själva lönesättningen?

Både kvinnor och män hade försökt liera sig med arbetsgivarna mot varandra och kvinnorna kom bäst överens med dem i detta läge. De arbetande på tryckerierna kunde inte finna en gemensam strategi. Upprinnelsen till splittringen var männens vägran att erkänna kvinnorna som jämlika arbetare och deras syn på sin egen unika yrkeskunskap, grundad i manlighet och en monopoliserad utbildningsstrategi.

Toleransen för kvinnor blev igen mindre bland de manliga typograferna när gifta kvinnor i allt större antal arbetade på boktryckerierna samtidigt som arbetslösheten ökade. De gifta kvinnorna arbetade ibland för ännu lägre lön än de ogifta.

De norska typografernas landsförbund svarade på den nya situationen med att i en löneförhandling **igen** gå bakom ryggen på kvinnorna **och begära ett omedelbart införande av lika lön** år 1902. De gick i strejk för sitt krav. Kvinnorna blev rasande och tog upp egna förhandlingar med arbetsgivarna. Detta betecknades som strejkbryteri av den manligt styrda fackföreningen. Samarbetet bröts helt mellan kvinnor och män för många år framöver.

Likalönsfrågan har alltid varit en svårighet för arbetsmarknaden. "Lika lön för lika arbete" var ett krav som kvinnor ställde vid många internationella kongresser i Europa under dessa åren, dels vid kvinnokongresser,

dels vid den Andra Socialistiska Internationalens kongresser. Samtidigt ville många, många kvinnor, som försökte försörja sig och komma in på manliga arbetsområden, få rätt att använda priset på sin arbetskraft som ett medel att konkurrera med. Män ställde ibland krav på lika lön för lika arbete för att bli av med kvinnorna. Andra män krävde lika lön i solidaritet med kvinnor och av principiella anledningar. Praktik och princip var svårförenliga för alla och motsägelsefulla, när kvinnor försökte få platser på arbetsmarknaden.

En summering av **tiden fram till 1950- Kringen, fascismen och rationaliseringen av produktionen och tjänstesektorn.**

Den ständiga kategoriseringen av kvinnor i gifta och ogifta, samt betoningen av kvinnor som biologiskt annorlunda kom till tydligt uttryck under krig, i högerideologier och vid rationaliseringarna inom industrin. I dessa konstruerades en genusarbetsdelning i lönearbetet. Konstruktionen av mellankrigstidens "kvinnlighet" ägde rum med hjälp av: 1) ideologi, både som en uppfunnen "tradition" om en genusarbetsdelning i familjen och som en biologistisk grundad kvinnlig särart, 2) lagstiftning, som gav män och kvinnor olika utgångspunkter för lönearbetet, 3) teknik, som allt mer underlättade en arbetsdelning genom vilken arbeten kunde förenklas, särskiljas och förklaras för "manliga" respektive "kvinnliga", fast tekniken i sig är utan genus. Med hjälp av detta och i en samverkan med kvinnors motstånd mot att bli definierade enbart som *mödrar* utvecklades i de industrialiserade och kommersialiserade samhällena den "nya moderna kvinnan".

Under halvsekklet skedde en tillväxt av yrken som kom att anses som "lämpliga" för kvinnor och som accepterades av majoriteten kvinnor. Kvinnor verkade sällan inom samma områden som män i samma tid och inte på genusneutrala villkor när det hände. Kvinnors deltagande i lönearbete blev inte längre skambelagt som tidigare men inte heller självklart som ett livsperspektiv. Unga kvinnor var välkomna i arbetslivet, äldre mindre välkomna.

Män var inte beredda att ge kvinnor tillträde till arbeten som gav dem arbetsledande positioner över män, och därmed makt över män, vare sig i utbildning, i industriellt eller annat arbete eller inom politik. Inte ens inom socialt omsorgsarbete och vård fick kvinnor enkelt de högsta positionerna. Inom ett flickskolesystem kunde kvinnor bli rektorer men om skolor könsintegrerades försvann de flesta kvinnliga skolledarna. Genusarbetsdelningen blev en integrerad del av den industriella och kapitalistiska förändringsprocess, som försiggick även i icke fascistiska länder.

Över hela Europa förväntades gifta kvinnor stanna hemma. Men hemmafrun var ett ideal, som inte alltid kunde förverkligas av ekonomiska skäl. Gifta kvinnor förblev -- trots myndighet och rösträtt -- genom sin svaga ställning på arbetsmarknaden i en maktposition underordnad sin make. Äkta män bestämde i de flesta länder om deras hustrur fick lönearbete eller inte. Få kvinnor tjänade tillräckligt för att leva ensamma utan stora materiella uppoffringar. En ambivalent eller rent fientlig inställning till gifta kvinnors

lönearbete präglade arbetslivet. Detta blev positivt för alla män, gifta som ogifta, negativt för alla kvinnor, även de självförsörjande lönearbetande ogifta.

Demokratiseringen och tillväxten av en kapitalistisk konsumtionsinriktad ekonomi bidrog till att kvinnors lönearbeten ökade. Fler kvinnor tjänade egna pengar och behövde tjäna pengar. Ett samspel mellan rösträtt och kvinnors ökande deltagande i lönearbete har funnits men inte på ett enkelt sätt; hög andel kvinnor i lönearbete gav inte direkt utslag i samma andel kvinnor på politiskt inflytelserika positioner. I Frankrike var kvinnors förvärvsdeltagande relativt högt under mellankrigstiden utan att de ens fick rätt att rösta. I Sverige arbetade många kvinnor, de hade rösträtt men få kvinnor återfanns i riksdagen, ett mönster som var likadant i andra europeiska länder där kvinnor fick rösta. Kvinnors deltagande i den parlamentariska demokratin var låg under tiden fram till efter andra världskriget. Det tysta genuskontraktet mellan män och kvinnor om att politik var ett manligt kompetensområde -- som artikulerades bland annat av många i kvinnornas rösträttsrörelse -- bidrog till att majoriteten av män och kvinnor inte fann detta faktum nämnvärt störande.

Gemensamt för kvinnor har varit en strukturell särbehandling men bedömningen av denna ojämlika behandling har varit skiftande. Vissa kvinnor har till och med personligen lyckats krångla sig ifrån att bli behandlade som "kvinnor" , kanske på grund av sin höga börd, sin stora intelligens, slumpen eller genom envetet slit, utbildning, kanske genom att klä ut sig till och bli verksamma som män. Kvinnor som en enhetlig grupp med samma intressen över tid har sällan funnits, samtidigt som de flesta samhällen innehållit definitiva uppfattningar om vad "kvinnor" är eller bör vara och försökt hålla de existerande kvinnorna inom dessa ramar, genom lagar och sedvanor, genom uppfostran och förväntningar.

Denna bok om kvinnoarbete i Europa har försökt demonstrera hur de sega strukturer som klibbigt håller kvar kvinnor längst ner i förhållande till män har skapats och återskapats fram till 1950-talet. Men processen slutade inte där. Den fortsätter in i våra dagar även om förändringar ägt rum som i viss mån förbättrat kvinnors ställning. Men en bror har än i dag det generellt enklare än sin syster på arbetsmarknaden. Självklart ser kvinnors lönearbeten på 1990-talet annorlunda ut än de gjorde på 1790-talet . Och även mäns arbetsförhållanden har förändrats drastiskt. Alla klasser och grupper av människor har fått en materiell standardhöjning och bättre utbildning. Men arbetsmarknaden fortsätter att vara uppdelad efter biologiskt kön till kvinnors nackdel. I arbetsdelningen och dess konsekvenser för självbestämmande och inkomstfördelning återskapas ännu kvinnors underordning under män.

Många paradoxer lever kvar idag. Kvarhållandet och återskapandet av det som betecknades som "kvinnligt" och det som betecknades som "manligt" arbete har fortsatt trots att kvinnor har övertagit vissa förut "manliga" områden eller tvärtom blivit undanträngda från andra; den manlige kontoristen ersattes av den kvinnliga medan mejerskan ersattes av mejeristen. Värderingar har förskjutits och lönenivåer förändrats när kvinnor kommit in eller försvunnit bort.

Men vår förförståelse av arbetets delning förblir liksom hypnotiserad av det biologiska könet. Till det knyts sociala förhållanden och förknippas värderingar.

När det stora genombrottet för kvinnor på lönearbetsmarknaden kom på 1960-, 70- och 80-talen i Europa var kvinnans uppgifter redan definierade genom att arbetsdelningen och arbetsmarknaden igen och igen i en aldrig avbruten process inrättats efter biologiskt kön under hela den moderna perioden.

Och nu? Leder dagens massarbetslöshet och strukturella omvandling av arbetsmarknaden tillbaka till mer oavlönat arbete för kvinnor i hemmen? Eller får vi tillbaka stor inkomstskillnader, som igen gör det möjligt för de rika att hålla sig med tjänstefolk för sin vardagliga bekvämlighet? 1900-talet har sett en viss utjämning av förhållandet mellan kvinnor från olika klasser men när inkomstskillnaderna generellt ökar i hela Europa kommer ett av resultaten att bli större klyftor igen mellan kvinnor och kvinnor. Några kommer att utföra vardagens omsorger och därmed ge andra möjlighet att gå ut och arbeta sida vid sida med män på nästan samma villkor. Grundförutsättningen tycks dock förbli att de kvinnor som gör karriär samtidigt ska förstå att markera sin "kvinnlighet", vad denna nu kan tänkas få för nytt innehåll.

Fast till slut - alla förändringsperioder innehåller också möjligheter till framsteg!